

Piotr Okniński

Tomasza Paryskiego „Pochwała Krakowa” (ok. 1415)

Interesująca nas pochwała Krakowa została zawarta w liście do Władysława Jagiełły, napisanym około 1415 roku przez Tomasza z Krakowa, doktora teologii na uniwersytecie paryskim. Jego treść znana jest z kopii w formularzu kancelaryjnym obejmującym rozmaite pisma z lat 1253–1427, przeważnie jednak sporządzone w polskiej kancelarii królewskiej w latach 1418–1426. Zbiór ten zachował się w rękopisie nr 194 w Bibliotece Kórnickiej¹. Tak zwany formularz kórnicki wyszedł spod pióra jednego pisarza i powstał na wewnętrzny użytek kancelarii monarszej, zapewne krótko po roku 1426². Odpis listu został poprzedzony następującym nagłówkiem: „Thomas parisiensis sacrepagine professor scribit inclito principi Wladislao regi Polonie”³. Pismo Tomasza wydał jako pierwszy w 1882 roku Antoni Prochaska w kodeksie listów Witolda⁴.

¹ Pełen opis rękopisu: *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, wyd. J. ZATHEY, Wrocław etc. 1963, s. 349–410. List Tomaszka znajduje się na k. 59v–60.

² J. LUCIŃSKI, *Formularze czynności prawnych w Polsce w wiekach średnich. Przegląd badań*, „Studia Źródłoznawcze” 18, 1973, s. 166–167; I. SUŁKOWSKA-KURASIOWA, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977, s. 89–90. Zob. też Z. KOWALSKA, *Stanisław Ciołek († 1437). Podkanclerzy królewski, biskup poznański, poeta dworski*, Kraków 1993, s. 145 n., 157–158, gdzie szczegółowe porównanie zawartości formularza kórnickiego z treścią *Liber cancellariae Stanislai Ciołek*.

³ Przytoczone niżej ustępy listu cytują zgodnie z brzmieniem kopii w rękopisie.

⁴ *Codex epistolaris Vitoldi Magni duci Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. PROCHASKA, Kraków 1882 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, 6), Appendix, nr 28.

Fragmety opisu Krakowa za edycją Prochaski opublikowała w tłumaczeniu na polski Krystyna Pieradzka⁵, a jego pełne tłumaczenie przygotował Tadeusz Sinko⁶. Nową edycję listu – korygującą edycję dziewiętnastowieczną, choć nie zawsze z dobrym skutkiem – przedstawił Zenon Kałuża w monografii Tomasza z Krakowa⁷. Szczególnie wartościowym elementem tej ostatniej edycji jest rozbudowany aparat krytyczny, który daje wgląd w warsztat pisarski autora.

Jak się zaraz przekonamy, opis Krakowa w liście Tomasza jest typową mową retoryczną o charakterze laudacyjnym. Pochwały miast (*laudes civitatum*) nabrały cech autonomicznego gatunku literackiego jeszcze w epoce antycznej. Ich topika czerpała z estetyki ekfrazy i z retoryki typu epideiktycznego, a więc przekonującej do pochwały lub nagany⁸. Pochwały miejskie miały charakter nie tylko deskryptywny, lecz przede wszystkim wartościujący, co pozwala sytuować ich sens również w domenie rozważań z zakresu aksjologii⁹. Laudacje średniowieczne aktualizowały dawne wzorce estetyczne i retoryczne pod wpływem zmieniających się upodobań literackich oraz wyobrażeń o idealnym mieście i jego społeczności¹⁰.

⁵ K. PIERADZKA, *Kraków w relacjach cudzoziemców X–XVII wieku*, „Rocznik Krakowski” 28 (1937), s. 191–192, przyp. 2.

⁶ T. SINKO, *Trzy najdawniejsze pochwały Krakowa*, „Kurier Literacko-Naukowy” 16, 22 (1939), s. 1–2.

⁷ Z. KAŁUŻA, *Thomas de Cracovie. Contribution à l'histoire du collège de la Sorbonne*, Wrocław 1978, s. 118–120.

⁸ E. KIENZLE, *Der Lobpreis von Städten und Ländern in der älteren griechischen Dichtung*, Kallmunnz 1936; C.J. CLASSEN, *Die Stadt im Spiegel der Descriptiones und Laudes urbium in der antiken und mittelalterlichen Literatur bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts*, Hildesheim–Zürich–New York 1980 (Beiträge zur Altertumswissenschaft, 2), s. 4 n.; H. KUGLER, *Städte lob*, [w:] *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, red. G. LEDIG, t. 8, Tübingen 2007, s. 1319–1320.

⁹ Por. H. ZAREMSKA, *Miasto: struktury społeczne i styl życia*, [w:] *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, red. B. GEREMEK, Warszawa 1997, s. 213.

¹⁰ CLASSEN, *Die Stadt im Spiegel*, s. 37 n.

Pochwała mogła być samodzielnym utworem, także poetyckim, lub stanowić element dłuższej wypowiedzi o charakterze dziejopisarzkim, hagiograficznym czy podróżniczym. W polskiej historiografii zainteresowaniem historyków i literaturoznawców cieszyły się przede wszystkim utwory pochwalne z okresu nowożytnego. Renesansowe laudacje na cześć Krakowa były przedmiotem badań monograficznych Elwiry Buszewicz¹¹. W późniejszym czasie Bartosz B. Awianowicz omówił nowożytną recepcję wzorów pochwał miast¹², a Roman Krzywy przedstawił retoryczną i topiczną strukturę opisów miast w polskiej literaturze podróżniczej odrodzenia i baroku¹³.

Do tej pory list Tomasza traktowano prawie wyłącznie jako źródło wiedzy o losach jego autora, który rzeczywiście zawarł w nim wiele informacji na swój temat¹⁴. Tomasz

¹¹ E. BUSZEWICZ, *Literacki wizerunek Krakowa w łacińskiej poezji humanistycznej*, „Rocznik Krakowski” 58, 1992, s. 31–39; też, *Cracovia in litteris. Obraz Krakowa w piśmiennictwie doby odrodzenia*, Kraków 1998.

¹² B.B. AWIANOWICZ, *Urbes laudandi ratio. Antyczna teoria pochwały miast i jej recepcja* w *De inventione et amplificatione oratoria Gerarda Bucoldianusa oraz w Essercitii di Antonio Sofista Orazia Toscanelli*, „Terminus” 11, 2009, 1–2, s. 20–21.

¹³ R. KRZYWY, *Wędrowki z Mnemozyne. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa 2013, s. 73 n. Zob. też *Obrazy stolic europejskich w piśmiennictwie polskim*, red. A. TYSZKA, Łódź 2010.

¹⁴ K. MORAWSKI, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wieki średnie i odrodzenie*, t. I, Kraków 1900, s. 46–47; S. KUTRZEBA, *Polacy na studiach w Paryżu w wiekach średnich*, „Biblioteka Warszawska” 2 (1900), s. 529–534; A. KARBOWIAK, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, t. II: *Wieki średnie: część druga*, Petersburg 1903, s. 393–394; A. GIEYSZTOR, *Mistrzowie polscy Uniwersytetu Paryskiego w XIV i XV wieku*, [w:] *Wieki średnie. Medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60. rocznicę urodzin*, red. A. GIEYSZTOR, M.H. SEREJSKI, S. TRAWKOWSKI, Warszawa 1962, s. 222; KAŁUŻA, *Thomas de Cracovie*, s. 16–26; tenże, *La prétendue discussion parisienne de Thomas Bradwardine avec Thomas de Buckingham. Témoignage de Thomas de Cracovie*, „Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale” 43 (1976), s. 219–236; K. OŻÓG, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków 2004 (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, 105), s. 24.

urodził się prawdopodobnie w Krakowie lub w jego okolicach około roku 1360. Po odebraniu tam pierwszych nauk, może w wawelskiej szkole katedralnej, opuścił rodzinne miasto i rozpoczął peregrynację po najważniejszych europejskich uniwersytetach. Przed 1378 roku studiował krótko w Pradze, a potem wyprawał się trzykrotnie do Oksfordu. Około roku 1385 związał się – jak się okazało, już na stałe – z uniwersytetem w Paryżu, gdzie uzyskał doktorat z teologii. W latach 1413–1414 uczestniczył w synodzie paryskim rozpatrującym doktrynę Jeana Petita o tyranobójstwie. W spisany około 1415 roku liście do Władysława Jagiełły Tomasz wyraził chęć powrotu do Krakowa, prosząc króla o kanonię przy katedrze wawelskiej¹⁵. Prośba o beneficjum nie została chyba rozpatrzona pozytywnie. Wydaje się, że Tomasz zmarł niedługo potem¹⁶. Nie pozostawił imponującej spuścizny pisarskiej. W bibliotece uniwersyteckiej w Paryżu zachował się po nim jeden rękopis, którego zawartość odzwierciedla zainteresowania problematyką teologiczną¹⁷. Nic także nie wiadomo o własnej twórczości scholastycznej Tomasza¹⁸.

Pismo Tomasza do polskiego króla było w pełni świadomym popisem umiejętności retorycznych i literackich, ujętym w wytworną formę wypowiedzi epistolograficznej. Autor uczynił zadość formularzowej kurtuazji, przedstawiając się w początkowej partii listu jako „humillius domus regie vestre ac perpetuus orator”, w formule końcowej zaś jako „humilis regie celsitudinis vestre orator”. List został

¹⁵ KUTRZEBA, *Polacy na studiach*, s. 530; KAŁUŻA, *Thomas de Cracovie*, s. 16 n. oraz przyp. 20. Por. MORAWSKI, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. I, s. 46–47; KARBOWIAK, *Dzieje wychowania*, t. II, s. 393–394, którzy datują list na rok 1430.

¹⁶ KAŁUŻA, *Thomas de Cracovie*, s. 24; por. GIEYSZTOR, *Mistrzowie polscy*, s. 222.

¹⁷ KAŁUŻA, *Thomas de Cracovie*, s. 60 n.

¹⁸ Tamże, s. 28 n. Por. J. STARNAWSKI, *Dwie glosy do dziejów inkunabulistyki polskiej*, [w:] *Pogranicza i konteksty literatury polskiego średniowiecza*, red. T. MICHAŁOWSKA, Wrocław 1989, s. 258–259.

inkrustowany licznymi nawiązaniem, a nieraz prawie dosłownymi przejętkami z dzieł z kanonu literatury klasycznej. Do utworów przywołanych przez Tomasza należały *Metamorfozy*, *Fasti* i *Listy z Pontu* Owidiusza, *Eklogi* Wergiliusza oraz *Rozmowy Tuskulańskie* Cycerona¹⁹. Zauważono też, że Tomasz czerpał z dzieła *Poetria nova*, a więc heksame trycznego traktatu z zakresu teorii sztuki poetyki, spisane go zapewne w początkach XIII wieku przez nauczyciela retoryki Godfryda z Vinsauf²⁰. Godfryd wywodził się prawdopodobnie z Anglii, skąd wyjechał do Rzymu, a swoje dzieło przygotował jako podarunek dla papieża Innocentego III. Za czasów Tomasza z Krakowa traktat Godfryda należał do najbardziej popularnych utworów w kanonie lektur szkolnych²¹.

Kolejny ślad lektur Tomasza, tym razem niedostrzeżony w dotychczasowych badaniach, kryje się w następującym ustępie jego listu: „omne venustum, omne bonum, si sola bonis fortuna faveret”. Według ostatniego wydawcy listu Tomasza słowa „bonis fortuna faveret” nawiązywały do fragmentu dzieła filozoficznego *De consolatione Philosophiae* Boecjusza (ks. I, M. 1, 17): „Dum levibus male fida bonis fortuna faveret”. Okazuje się jednak, że w rzeczywistości Tomasz przytoczył tutaj dosłownie dwa niecałe wersety z eposu satyryczno-dydaktycznego *Architrenius* (ks. II, cap. 17, w. 492–493): „[...] omne venustum, / Omne

¹⁹ Ustępy z tych dzieł zostały wskazane w edycji KAŁUŻY, *Thomas de Cracovie*, s. 118–120.

²⁰ Tenże, *O poetach i poezji w „Kazaniach Sapiencjalnych” Skarbnierzczyka. Studium źródłowe*, „Przegląd Tomistyczny” 10 (2004), Aneks I: *Poetria nova Godfryda z Vinsauf – nieznanne źródło Tomasza z Krakowa*, s. 82–84. Polskie tłumaczenie: Godfryd z Vinsauf (de Vino Salvo), *Nowa poetyka* (*Poetria nova*), oprac. i tłum. D. GACKA, Warszawa 2007 (Bibliotheca Litterarum Medii Aevi, Artes, nr 1), na podst. edycji E. FARAL, *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du Moyen âge*, Paris 1924, s. 197–262.

²¹ D. GACKA, *Godfryd de Vinsauf i jego dzieło*, [w:] Godfryd z Vinsauf (de Vino Salvo), *Nowa poetyka*, s. 11–13.

bonum, si sola bonis Fortuna faveret!”²². Poemat ten wyszedł zapewne w latach osiemdziesiątych XII wieku spod pióra mistrza Jana z Hauville, nauczyciela w szkole katedralnej w Rouen²³. Jego dzieło jest nasycone wyjątkowo licznymi neologizmami, tropami retorycznymi, figurami literackimi i zapożyczeniami z literatury antycznej i średniowiecznej. Poemat *Architrenius* już w XIII wieku zyskał na zachodzie Europy wielką popularność i opinię literackiego majstersztyku, trafił wcześniej do kanonu literatury szkolnej i doczekał się wielu komentarzy. W przeciwieństwie do *Nowej poetyki* Godfryda z Vinsauf, wykładanej już w pierwszej połowie XV wieku w studium generale w Krakowie²⁴, nic nie wiadomo o ewentualnej recepcji dzieła Jana z Hauville w Polsce. Przytoczenie ustępu z tego poematu przez Tomasza wydaje się więc ważkim argumentem za autentycznością przypisywanego mu listu.

Po omówieniu cech ogólnych listu można przejść do interpretacji zawartego w nim opisu Krakowa. Opis ten znajduje się na początku wywodu autobiograficznego, mającego na celu m.in. uwypuklenie związków Tomasza z miastem. Przedstawienie swoich losów rozpoczął on od wiadomości o pobieraniu pierwszych nauk w Krakowie („in Cracovia,

²² JOHANNES DE HAUVILLA, *Architrenius*, wyd. P.G. SCHMIDT, München 1974.

²³ P.G. SCHMIDT, [w:] JOHANNES DE HAUVILLA, *Architrenius*, s. 9 n.; tenże, *Johannes de Hauvilla*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, t. 5, München–Zürich 1991, szp. 580–581; W. WETHERBEE, *Introduction*, [w:] JOHANNES DE HAUVILLA, *Architrenius*, tłum. W. WETHERBEE [na podst. wydania P.G. Schmidta], Cambridge 1994, s. I–XXXII.

²⁴ M. MARKOWSKI, *Tendencje rozwojowe piętnastowiecznej retoryki krakowskiej*, [w:] *Retoryka w XV stuleciu. Studia nad tradycjami, teorią i praktyką retoryki piętnastowiecznej. Praca zbiorowa*, red. M. FRANKOWSKA-TERLECKA, Wrocław 1988, s. 89, 113; T. MICHAŁOWSKA, [w:] *Źródła wiedzy teoretyczno-literackiej w dawnej Polsce. Średniowiecze – Renesans – Barok*, oprac. M. CYTOWSKA, T. MICHAŁOWSKA, Warszawa 1999, s. 145; też, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*, wyd. 2, Toruń 2016, wg indeksu.

inquam, urbe regni Polonie preclara”), co wspomina z przyjemnością („de qua libens commemoror”). Po tych słowach Tomasz przechodzi do pochwały miasta. Jest ono usytuowane wdzięcznie na równinie, otoczone gęstą szarpaniną gór („tecta scissura petrarum densissima”)²⁵. U szczytu, na najwyższej skale wznosi się zamek królewski („In cuius parte extrema castrum regium rupem super celsissimam constructum”), który bodzie wieżastymi szczytami sklepienie chmur („turritis cacuminibus cava ferit nubium”), górując nad miastem („supereminentem urbi”). Z tego zamku majestat królewski dostrzega wszystko, co dzieje się w mieście („de quo regia magestas totam conspectat in urbem”). Po tych słowach Tomasz odwraca perspektywę opisu i przedstawia widok roztaczający się z Wawelu. Król widzi ogromną rzekę, zwaną Wisłą, która oddziela miasto od Kazimierza i płynie z miłym szumem przez piękną równinę, zraszając zarośla pełne zwierząt. Władcy wśród radosnego gwaru asystuje tłum szlachejnych książąt i dostojników („generosa ducum et procerum multitudo”), senat mieszczan („civium senatus”) i urodziwa młodzież („iocunda iuuentus”). Dalej Tomasz przedstawia cechy, które decydują o wspaniałości Krakowa, jednak w trosce o zwięzłość wywodu („ut paucis plurrima constringam”) ujmuje je w ramy enumeracji: Kraków jest pełen mężów, kruszców i książę, czysty dzięki naukom, rzymski dzięki poetom i attycki dzięki filozofom; jest różą świata i balsamem ziemi, bogaty w role, pokryty krzewami, oswojony przez chłopów; święty za sprawą królów i słodki dzięki klimatowi, o dowolnej porze roku; jest to miejsce wszelkiego powabu i wszelkiego dobra. Po tych słowach Tomasz przerywa mowę na cześć stolicy. Jak sam stwierdza, nie chce popadać w nadmierne dygresje, przechodzi więc

²⁵ W rękopisie występuje słowo *tectis*. Przyjmuję emendację A. PROCHASKI, [w:] *Codex epistolaris*, Appendix, nr 28, s. 1056. SINKO, *Trzy najdawniejsze pochwały*, s. 2. Por. PIERADZKA, *Kraków w relacjach cudzoziemców*, s. 191–192, przyp. 2.

do zasadniczego przedmiotu listu („ne stilus oracionis longis oberret ambagibus ad materiam redeo sui”) i opisuje swoje dalsze losy, już po opuszczeniu rodzinnego miasta.

Skomponowany przez Tomasza obraz Krakowa jest silnie topiczny. Autor wykorzystał liczne motywy, które służyły do budowania podobnych opisów idealnych w literaturze laudacyjnej od czasów antycznych. Zwrócił uwagę na klimatyczne i geograficzne otoczenie miasta, kładąc szczególny nacisk na stosunki wodne, wspominał o najważniejszej budowli, czyli zamku, pisał o zróżnicowaniu miejskiej społeczności, spuściźnie grecko-rzymskich tradycji intelektualnych, bogactwie złóż minerałów i ról uprawnych. Wśród literackich toposów, tropów retorycznych oraz mniej lub bardziej dosłownych przejętków z innych dzieł znalazło się jednak chyba również miejsce dla wspomnień autora. Godna uwagi wydaje się wzmianka opisująca położenie Kazimierza, oddzielonego od Krakowa przez koryto Wisły. Niewykluczone, że topika pochwalna służyła Tomaszowi także jako narzędzie mnemotechniczne, pomagając w odtworzeniu obrazu dawno nieoglądanego miasta.

Charakterystyczną cechą opisu Krakowa jest brak wiadomości o budowlach kościelnych, dominujących zwykle w średniowiecznej literaturze laudacyjnej. Świecki charakter krakowskiej pochwały wynika zapewne z intencji Tomasza, który chciał przypodobać się władcy. Ów cel znalazł także odbicie w kulminacyjnym punkcie pochwały Krakowa, a więc w opisie widoku roztaczającego się przed oczami króla zasiadającego na zamku. Słowa „regia magestas totam conspectat in urbem” są lekko zmienionym werselem z pierwszej księgi *Fasti* Owidiusza (I, 85)²⁶. Opisano tam Jowisza, który z tronu w świątyni na Kapitolu ogarniał wzrokiem cały świat („Iuppiter arce sua totum cum spectet in orbem”), a w następnym wersecie dodano, że nie dostrzegął on niczego, co nie byłoby rzymskie: „nil nisi Romanum, quod tueatur,

²⁶ KAŁUŻA, *Thomas de Cracovie*, s. 119.

habet”. Wydaje się, że podobnie należy odczytywać wymowę opisu Krakowa w liście Tomasza – we wspaniałości podziwianego miasta odbija się przede wszystkim wielkość jego pana, a górujący nad miastem i jego okolicą zamek stanowi najwyższy, środkowy punkt królewskiej domeny, wykraczającej swym zasięgiem daleko poza mury samego Krakowa²⁷.

Tą drogą dochodzimy do wniosku, że omówiony opis pochwalny Krakowa był tak naprawdę ukłonem złożonym monarsze przez Tomasza, który chciał uzyskać w ten sposób przychylność władcy dla planu ubiegania się o kanonię wawelską²⁸. Pismo nie wywołało co prawda spodziewanego odzewu ze strony Władysława Jagiełły, spotkało się jednak najwyraźniej z zainteresowaniem pracowników kancelarii królewskiej, skoro zapewne niedługo po roku 1426 zdecydowano się wpisać je do formularza kancelaryjnego. Warto zauważyć, że właśnie w tym okresie podobne utwory pochwalne na część stołecznego miasta zaczęły powstawać także w samym Krakowie, właśnie w kancelarii monarszej²⁹. Z tej perspektywy mowa Tomasza, choć skomponowana w Paryżu, wzbogaca naszą wiedzę o upodobaniach literackich w krakowskich kręgach dworsko-kancelaryjnych u progu rozkwitu sztuki retoryki, poetyki i epistolografii na odnowionym uniwersytecie krakowskim.

²⁷ J. BANASZKIEWICZ, *Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka*, wyd. 2. Warszawa 2002, s. 340 n.; tenże, *Angielska mediewistka, Notker i jego Gesta Karoli oraz topografa akwizgrańskiej rezydencji, czyli skromny przyczynek do świetnego jubileuszu!*, [w:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. ODRZYWOLSKA-KIDAWA, Warszawa 2010, s. 149–155.

²⁸ PIERADZKA, *Kraków w relacjach cudzoziemców*, s. 191–192, przyp. 2.

²⁹ Zwracali na to uwagę: T. TYC, *Stanisław Ciołek (1382–1437) a zabytki literackie w formularzach polskich*, [w:] tegoż, *Z dziejów kultury w Polsce średniowiecznej*, Poznań 1924, s. 50 n.; J. PELC, *Stanisława Ciolka „Pochwała Krakowa” i jej miejsce wśród średniowiecznych opowieści o stołecznym podwawelskim grodzie*, [w:] *Literatura i kultura polskiego średniowiecza. Człowiek wobec świata znaków i symboli*, red. P. BUCHWALD-PELCOWA, J. PELC, Warszawa 1995, s. 101 n.